DEMOGRAFIA I MIGRACIONS

Vells imaginaris, noves migracions

Tania Adam

Cua de migrants als ports europeus

"Cada dia arriben joves a les ciutats africanes. Han abandonat l'escola i l'entorn familiar per intentar entrar al món modern. Una joventut enclavada entre la tradició i la modernitat, entre l'Islam i l'alcohol... seduïda pels ídols moderns de la boxa i del cinema". Així comença la pel·lícula *Moi, un noir* (1958), un experiment cinematogràfic on Jean Rouge mostra la quotidianitat i les dificultats dels joves de Níger que han emigrat a Treichville, un suburbi de la capital de Costa d'Ivori, Abidjan. Cinquanta anys més tard, Ousman Oumar, seduït pels avions dels pilots blancs que sobrevolaven el seu poble ghanès, decideix iniciar el seu *Viatge al país dels blancs* (Plaza Janés, 2018). La vulnerabilitat de l'Ousman, un menor

migrant no acompanyat (MENA), abandonat a la seva sort als carrers de Barcelona, no difereix gaire de la dels adolescents nigerins.

La distància temporal, geogràfica i ideològica entre ambdós processos migratoris és notable. El 1958, en ple procés de les descolonitzacions africanes, la idea d'anar a Occident resultava llunyana. Avui nens i joves abandonen els seus pobles en direcció al *Paradís*, al *País dels Blancs*, sense saber si arribaran. L'Ousman, amb tan sols dotze anys, en va trigar cinc a creuar ciutats, deserts i mars abans d'arribar al seu destí. Va veure massa morts pel camí. Com molts joves africans, l'obstinació d'aquest noi per arribar a Europa a qualsevol preu pot ser incomprensible per als que observem els cossos sense vida que arriben a les ribes de la Mediterrània. Costa entendre aquesta determinació davant la possibilitat de perdre la vida.

Entendre els mecanismes mentals i socials que entren en joc és complex. Sense dubte, es tracta d'un còctel estrany de desigualtats econòmiques, causes polítiques i culturals. Igualment, convindria revisar els efectes del colonialisme i dels discursos de poder d'"Occident" com a part responsable; el sentiment d'inferioritat dels "no occidentals" forjat des de fa segles per efecte de la gramàtica colonial. Sense incorporar epistemologies del Sud i formes d'observació alienes al paternalisme és impossible entendre la vida de l'Oumar o la dels joves nigerins.

L'Era de les migracions

El professor i investigador especialitzat en drets humans i conflictes a l'Àfrica, Mbuyi Kabunda Badi, fa temps que enuncia que "pensar en un estat-nació homogeni i amb les fronteres tancades és anacrònic, ja que hem entrat en l'*Era de les migracions*". Les dades de l'ONU ho corroboren: l'any 2017, aquesta organització va calcular que més de 200 milions de persones vivien en un país que no era el seu país de naixement; això suposa aproximadament un 3,5% de la població mundial. Si ajuntéssim totes aquestes persones en un país virtual, seria el cinquè país més gran del món. Queda clar que el segle XXI és el dels pobles en moviment.

Les persones es mouen per raons econòmiques, demogràfiques, polítiques, mediambientals o per conflictes bèl·lics, motivades pel desenvolupament de les telecomunicacions i els mitjans de transport. Però no totes poden viatjar en avió i amb visat. A l'Ousman Oumar no li va quedar més opció que llançar-se als voltors per arribar al *Paradís*. Les morts al desert del Sàhara i a la Frontera Sud ens ho recorden cada dia. El Mediterrani, aquest mar idíl·lic per a molts, s'ha convertit en una fossa comuna. L'Organització Internacional per a les Migracions assenyala que només el 2018 unes 2.300 persones van morir a la Mediterrània. Tots estem sent testimonis no només del drama humà sinó de com la retòrica antiimmigrant (amplificada pels mitjans de comunicació i els partits polítics ansiosos de vots) està gestant un ambient insostenible. Però és important recalcar dades que rebatin aquesta retòrica: la tendència de les migracions *Sud-Sud* són superiors a les migracions *Sud-Nord*, la majoria de les entrades a Europa es produeixen per l'aire, la immigració té conseqüències positives per al país receptor i, finalment, els països d'ingressos baixos estan atenent a la major part

dels refugiats i immigrants.

La negació del dret a ser immigrant, a escollir el pla de vida propi i a circular lliurement ha generat una enorme crisi de l'estat de dret. L'experta en política de migracions Catherine Withol de Wenden afirma que "el dret a la mobilitat suposa una de les majors desigualtats del món actual, quan hauria de constituir un dels drets fonamentals del segle XXI". El que Withol ve a dir és que aquells que poden migrar dels països pobres són els més rics, els que estan més ben qualificats, els esportistes, els professionals, els artistes i els estudiants, però no els pobres. Els estats volen triar "l'immigrat a la carta" i no són benvinguts els migrants que arriben en pasteres o els musulmans, persones amb bagatges culturals "no occidentals" i que formaran part de les classes socials més baixes.

Ens trobem davant d'evidències que hauríem de ser capaços de discernir amb major objectivitat. La primera gran lliçó del moment és que no estem davant d'una crisi de mobilitat humana, ens trobem davant d'un problema estructural: hem entrat a l'*Era de les migracions* i dels fluxos de mercaderies, de capitals i d'informacions, i els migrants s'han convertit en un nou subjecte polític. La segona és que les migracions entren dins les lògiques d'oferta i demanda d'un gran mercat laboral. L'economia i la demografia europea requereixen mà d'obra necessària per al seu desenvolupament i el problema no rau tant en els immigrants sinó en els excedents migratoris. La tercera és que el repte humanitari i ideològic al qual hem de fer front arrel de les migracions és tan determinant com el canvi climàtic, i no es resol incrementant el control de les fronteres, sinó que requereix acords polítics i socials d'enorme complexitat. Finalment, la quarta lliçó consisteix en entendre que les migracions operen com una gran multinacional. Darrere de cada pastera, dels controls fronterers, de cada targeta de residència, de cada drama humà, hi ha algú enriquint-se.

Però el principal ensenyament de l'*Era de les migracions* és que no es pot lluitar contra les migracions; són irreversibles i segueixen unes pautes que estan integrades en fases històriques específiques, tal com argumenta Saskia Sassen en el seu llibre *Immigrants i ciutadans. De les migracions massives a l'Europa fortalesa* (S.XXI, 2013). Els estats membres de la Unió Europea són conscients que aquest fenomen no és passatger i perdurarà. El punt d'inflexió va ser la crisi de refugiats de l'any 2015, una de les crisis humanitàries més greus des de la fi de la Segona Guerra Mundial. Aquest episodi va fer emergir les divisions profundes dels estats membres en matèria migratòria, i els mateixos estats van impedir que es prenguessin les mesures conjuntes i necessàries per resoldre la situació. Tal com manifesta Yves Pascouau, director de Migració i Polítiques de Mobilitat de l'European Policy Centre, "les circumstàncies són un camp adobat per a les formacions hostils a Europa i als estrangers".

Occident: la gran fàbrica de somnis

Aquesta *Era de les migracions* requereix ser analitzada des de la seva pròpia naturalesa, explorant les peculiaritats micro-històriques que amaguen les macro-dades estadístiques, i evitant anàlisis sensacionalistes com la que proposa Stephen Smith en el seu polèmic llibre *La huída hacia Europa* (Arpa, 2018), en el qual parteix de dades demogràfiques sòlides

però, no obstant això, les analitza de manera parcial i alarmista.

Segons el sociòleg i teòric cultural Stuart Hall, Occident és un constructe històric i no geogràfic; una formulació que, tot i que va emergir a l'Europa occidental, ja no es troba només al Vell Continent. De fet, ni tan sols tot Europa és a Occident. Per a Hall, Occident és un fet geogràfic i una idea, una eina de pensament que permet classificar i categoritzar les societats. Així, s'equipara Occident amb el que és modern i desenvolupat, mentre que allò no occidental s'associa a quelcom subdesenvolupat, perillós i estrany.

Cal afegir, a més, la capacitat d'allò occidental per generar necessitats, mites i fantasies segons el patró de qualsevol producte de mercat. L'Ousman ho narra de manera molt precisa al llarg de la seva novel·la: "Vèiem als avions recórrer el cel africà i ens deien que estaven tripulats per homes blancs, que eren tots pilots, enginyers, metges... Jo volia ser això, jo volia ser blanc [...]. Em van explicar que els blancs, que vivien molt lluny, eren déus. Un retall d'aquell món arribava per mitjà de les pel·lícules... Veure aquelles pel·lícules de blancs ens generava moltes vegades la falsa necessitat de moltes coses que no podíem adquirir, però tampoc ens feien falta...". Les expectatives del nou món construïdes a través dels canals satèl·lit, els telèfons mòbils o internet no fan res més que provocar frustracions i urgències per arribar al paradís terrenal. "Si no saps que existeixen aquelles coses no sents el desig de tenir-les. Però, al mateix temps, tampoc es pot pretendre ocultar als africans què hi ha al món. No és just, i a més és impossible".

Cal aturar-se en les paraules de l'Oumar per entreveure l'imaginari iniciat amb les colonitzacions imperials, el comerç d'esclaus, l'imperialisme, la dominació capitalista..., tot l'històric social que les hegemonies occidentals han suscitat en el món. Però el més commovedor del testimoni de l'Oumar no és la necessitat de "ser blanc", sinó el fet de considerar els blancs com a "déus". D'aquesta manera, Occident ja no és només un lloc geogràfic on millorar les condicions de vida, sinó el lloc on habiten individus superiors que, a més, estan convençuts que la "resta" són inferiors.

Els zoològics humans, les exposicions de societats anomenades primitives, els administradors colonials, missioners i etnògrafs han anat configurant amb el temps una imatgeria plena de prejudicis i estereotips exòtics, incriminatoris i colonials que s'associen en l'inconscient col·lectiu al negre i al continent africà, a l'indígena i al continent americà, a l'altre i a l'altra en la diàspora.

L'imaginari instituent d'Occident fa que moltes societats aspirin a tornar-se "occidentals", almenys en termes d'assolir els estàndards de vida occidentals. Un discurs que, sense dubte, està impregnat en molts migrants. No obstant això, també ha sorgit un imparable pensament dissident a l'ideari occidental. El filòsof camerunès Achille Mbembe, en el seu llibre *Crítica de la raó negra* (NED, 2013) sosté que estem vivint un canvi de paradigma en l'ordre mundial que denomina "El crepuscle Europeu". Segons Mbembe, s'està produint una presa de consciència de les "humanitats subalternes" i una descentralització de l'enfocament eurocèntric de la Història Universal, fet que ens condueix a una pluralitat d'enfocaments històrics. El món "no occidental" està començant a rebutjar les regles del joc imposades fins ara i ha pres la decisió de (re)escriure la seva pròpia narrativa. Prenent com

a referència la idea de Ngũgĩ wa Thiong'o, ha optat per alliberar-se de la cultura de l'eurocentrisme, desplaçant el centre des del lloc assumit per Occident fins a una multiplicitat d'esferes de totes les cultures del món.

> Els estats es veuen davant de dos grans reptes que provoquen divergències: el controvertit control de les fronteres i les revisions d'unes identitats nacionals que englobin una ciutadania cada vegada més plural en termes de diversitat ètnica, religiosa i cultural

L'imaginari instituent d'Occident fa que moltes societats aspirin a tornar-se "occidentals", almenys en termes d'assolir els estàndards de vida occidentals. Un discurs que, sense dubte, està impregnat en molts migrants. No obstant això, també ha sorgit un imparable pensament dissident a l'ideari occidental. El filòsof camerunès Achille Mbembe, en el seu llibre *Crítica de la raó negra* (NED, 2013) sosté que estem vivint un canvi de paradigma en l'ordre mundial que denomina "El crepuscle Europeu". Segons Mbembe, s'està produint una presa de consciència de les "humanitats subalternes" i una descentralització de l'enfocament eurocèntric de la Història Universal, fet que ens condueix a una pluralitat d'enfocaments històrics. El món "no occidental" està començant a rebutjar les regles del joc imposades fins ara i ha pres la decisió de (re)escriure la seva pròpia narrativa. Prenent com a referència la idea de Ngũgĩ wa Thiong'o, ha optat per alliberar-se de la cultura de l'eurocentrisme, desplaçant el centre des del lloc assumit per Occident fins a una multiplicitat d'esferes de totes les cultures del món.

Cap a una Europa híbrida i mestissa

Les ciutats europees acullen cada vegada més a persones d'altres indrets. En la nostra vida quotidiana, almenys en els barris treballadors, la diversitat és una evidència irrefutable. No obstant això, ens trobem davant d'un preocupant rebuig a la diferència. Els conflictes identitaris i de classe estan a l'ordre del dia, i la construcció de les identitats nacionals als estats-nació s'enfronten a límits i reptes identitaris.

Tal com apunta Mbuyi Kabunda Badi, la idea d'estats homogenis amb les fronteres tancades és anacrònica. No té sentit pensar una Europa en aquests termes perquè fins i tot la seva demografia envellida juga en contra d'una identitat nacional homogènia. L'ONU calcula que entre l'any 2000 i el 2050 Europa necessitarà uns cinquanta milions d'immigrants -una mitjana d'un milió a l'any- per estabilitzar el nombre d'habitants. Els estats es veuen davant de dos grans reptes que provoquen divergències: el controvertit control de les fronteres i les revisions d'unes identitats nacionals que englobin una ciutadania cada vegada més plural en termes de diversitat ètnica, religiosa i cultural.

La pel·lícula *East is East* (1999), dirigida per Damien O'Donnell, relata el xoc cultural i de

classe d'una família integrada per un pakistanès resident a Anglaterra des de 1937 i una anglesa amb set fills, sis d'ells nois. Tot i que està enfocada en clau d'humor, aquesta història és el paradigma dels processos de negociació que es van iniciar a partir de la dècada dels anys seixanta a Gran Bretanya, quan van sorgir grups de persones, associacions i comunitats -afrocaribenyes, africanes i sud-asiàtiques- entre els quals destacaven moviments feministes i gais que tenien per objectiu la reivindicació política de la diferència, activant polítiques de reconeixement i establint una base d'igualtat d'oportunitats (Aixelà – Cabrer, 2019: 40). Les negociacions es produeixen allà on apareix *el de fora*, *l'estranger*, i sobretot quan la seva naturalesa no és *circular*, sinó que es basa en l'*assentament permanent*, és a dir, en les diàspores que acaben conformant les minories d'un estat-nació.

Aquestes minories són plurals i estan configurades per dones i homes de diferents procedències, edats, afiliacions religioses o orientacions sexuals, i acostumen a entrar en conflicte directe amb la noció d'identitat nacional. En aquest sentit, el Regne Unit ha estat la gran avantsala de les tensions que van anar aflorant amb les noves migracions en diversos estats europeus. Segons adverteix el filòsof Will Kymlicka, els conflictes etnoculturals s'han convertit en la font de violència més comuna, i segurament les persones migrants (o les minories) en són el boc expiatori. Aquestes pugnes no deixen de ser una cortina de fum que amaga les relacions de poder econòmic i de privatització del món sota la tutela del neoliberalisme, on els aparells d'hegemonia compten amb eines cada vegada més potents per conformar la consciència de subjecte que, tal com diu Ramon Grosfoguel, funcionen sota principis racials, ja que tendeixen a considerar inferiors aquelles pràctiques culturals "alternes" a Occident: formes d'existència, de pensar i d'actuar diferents a les de la cultura dominant.

D'altra banda, en paraules de l'escriptor Donato Ndongo, Espanya ha estat un país "monolític", iniciat després de l'expulsió de moriscos i jueus durant la "reconquesta", moment en què es va imposar la idea de nació uniforme que posteriorment va accentuar la dictadura de Franco i que s'ha perpetuat fins avui. Per exemple, la negritud sempre va estar poc representada, encara que és cert que després de la independència de Guinea Equatorial (l'única ex colònia espanyola a l'Àfrica), el 1968, es va incrementar el nombre de ciutadans negres, que fins aquell moment es reduïen a estudiants guineans, exiliats cubans o afroamericans de les bases nord-americanes de Torrejón, Rota i Saragossa. No va ser fins als anys noranta que Espanya, per raons majoritàriament econòmiques, va començar a ser un país receptor d'immigrants, molts d'ells africans que venien a treballar al camp i que van començar a assentar-se amb una presència cada vegada més significativa a les ciutats.

Repte de futur: revisar les identitats nacionals

La creació de la idea d'Occident no només impregna les migracions en les seves decisions de desplaçament, sinó que afecta a les seves vides en el lloc d'arribada. Les denúncies racistes i xenòfobes augmenten i les polítiques de la gestió de la diversitat religiosa, ètnica i cultural a llocs com França, Gran Bretanya, Països Baixos i, en menor mesura, Portugal, que han estat un miratge colonial, (Aixelà – Cabrer, 2019), s'estan quedant obsoletes. Les

ciutats europees s'estan transformant en territoris convulsos on esclaten les desigualtats d'oportunitats i les diferències inherents a la noció mateixa d'identitat nacional. Els conflictes que es generen entre majories i minories, o entre les minories, es deixen entreveure en territoris físics i virtuals com mai abans.

Les minories emancipades estan modificant i intensificant la seva presència en l'esfera pública en aclamar la fi de la divisió essencial entre cultures hegemòniques i cultures subalternes. El sorgiment de col·lectius, grups antiracistes i de resistència migrant o la incorporació de persones amb bagatges culturals diversos —immigrants o fills d'immigrants— en les files polítiques, anuncien noves pautes de funcionament de la societat civil europea.

Davant d'aquest panorama, canviant i incert, es pot pronosticar que la gestió de la ciutadania s'anteposa a la de la gestió de la diversitat. Per això resulta important crear mecanismes de memòria comuna i de ciutadania compartida, a més de trobar dispositius que aturin la retòrica antiimmigrant. Aturar els estereotips, els reduccionismes i els essencialismes associats a les poblacions migrants és decisiu i urgent. Es tracta d'un treball conjunt, que s'ha de fer des de les institucions i els sistemes de representació social. Tant la nova població com els seus descendents han d'estar representats, no reflectits, fet que implica una tasca més polièdrica, aliena fins i tot a les noves guerres culturals.

La ruptura amb el determinisme i el culturalisme europeu és necessària per tal de crear un estat de dret que abasti la pluralitat ciutadana i vetlli per la igualtat d'oportunitats. Aquesta pluralitat requereix que hi hagi un projecte compartit en la diversitat que passa per la revisió de la idea d'identitat nacional.

Les migracions són inherents a l'ésser humà; neixen d'una resposta a les condicions de vida, a les expectatives laborals o als imaginaris històrics. Són una tria que travessa els límits de les fronteres i els espais nacionals per afrontar un altre tipus de barreres, aquest cop socials, culturals i polítiques.

Tania Adam
Tania Adam és periodista i productora cultural. Fundadora i editora de Radio Africa Magazine, treballa com a presentadora a Radio Africa Betevé (91.0 FM) i a l'African Bubblegum Music a Ràdio Primavera Sound. Ha presentat el programa d'entrevistes Terrícoles a Betevé. Està especialitzada en societats africanes, migracions i interculturalitat. La seva feina se centra en l'anàlisi i el pensament que es genera al voltant de les diàspores negres al món, amb especial èmfasi a Espanya. També ha comissariat programes públics com *Microhistòries de la Diàspora* (La Virreina centre de la Imatge, 2018-2019) o l'Exposició *Making Africa* (CCCB / ICUB, 2016).